

Ірина Ващенко

psyuniv@ukr.net

Олена Литвиненко

dizzymissjizzie@bk.ru

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ФАКТОРИ ЕФЕКТИВНОСТІ СПРИЙМАННЯ ЛІТЕРАТУРНИХ ТЕКСТІВ

Received March, 13, 2014; Revised March, 18, 2014; Accepted April, 22, 2014

Анотація. Питання, пов'язані зі сприйманням і розумінням текстової інформації взагалі та літературних текстів зокрема входять у коло інтересів представників різноманітних наукових підходів і концепцій. Особливості роботи читача з текстом, ролі автора в цьому процесі, механізмів і компонентів сприймання і розуміння текстової інформації вивчалися спеціалістами з різних наукових галузей: психології, педагогіки, лінгвістики, філософії, соціології та ін. Проблема сприймання текстів пов'язана з питаннями взаємодії психології особистості, мислення, мовлення і мови. Сприймання – творчий акт відображення у свідомості читача образу тексту, суб'єктивації змісту прочитаного. Отже текст має когнітивний, комунікативний, інформативний, психологічний та соціальний характер, який читач повинен осягнути. Специфіка осягнення текстової інформації зумовлюється не тільки й не стільки формальним змістом написаного, скільки індивідуально-психологічними особливостями людини, яка цю інформацію сприймає. Дослідження того, які риси та прояви являються визначальними в процесі сприймання літературних текстів відкриває широкі перспективи не лише перед психологією, а й перед низкою інших наукових галузей і сфер практичної діяльності. Стаття може представляти інтерес для психологів, літературознавців, педагогів, фахівців зі зв'язків із громадськістю, маркетологів та інших спеціалістів, яких цікавлять проблеми взаємодії людини з текстом.

Ключові слова: *сприймання, компоненти сприймання, текст, фактори читацької спрямованості.*

Vashchenko, Iryna, Lytvynenko Olena. Factors Affecting the Effectiveness of Literary Text Perception.

Abstract. The issues related to perception and understanding of different texts, especially literary ones are of interest for the researchers, who represent various scientific approaches and theories. Peculiarities of the reader's work with the text, the author's role in this process, mechanisms and components of perception and understanding of textual information were explored by experts from various fields of science, such as: psychology, linguistics, philosophy, sociology etc. The problem of text perception is connected with the issues of personal psychology, psychology of thinking, language and speech. Perception is a creative act of reflection the text image in the reader's mind. Furthermore, it is the subjectivization of the text content. Thus, the text is endowed with communicative, cognitive, informative, psychological and social characteristics which the reader has to realize. The peculiarity of such realization of textual information is determined not only by the content of the text, but also by the individual psychological characteristics of a person who perceives the information. Study of properties and manifestations, which can influence the process of literary text perception, opens up broad prospects not only to psychology, but also to a range of other scientific fields and spheres of practical activity. The article may be of interest to psychologists, literary critics, educators, PR and marketing specialists, and other professionals interested in the problems of human interaction with the text.

Keywords: *perception, components of perception, text, factors of the reader's orientation.*

Ващенко Ирина, Литвиненко Елена. Факторы эффективности восприятия литературных текстов.

Аннотация. Вопросы, связанные с восприятием и пониманием текстовой информации вообще и литературных текстов в частности, входят в круг научных интересов представителей разнообразных научных подходов и концепций. Особенности работы читателя с текстом, роли автора в этом процессе, механизмов и компонентов восприятия и понимания текстовой информации изучались специалистами из разнообразнейших сфер науки: психологии, лингвистики, философии, социологии и пр. Проблема восприятия текстов связана с вопросами взаимодействия психологии личности, мышления, языка и речи. Восприятие являет собой творческий акт отражения в сознании читателя образа текста, субъективации содержания прочитанного. Таким образом, текст наделен коммуникативными, когнитивными, информативными, психологическими и социальными свойствами, которые читателю необходимо раскрыть. Специфика такого раскрытия текстовой информации обуславливается не только и не столько формальным содержанием написанного, сколько индивидуально-психологическими особенностями человека, который эту информацию воспринимает. Исследование свойств и проявлений являющихся определяющими в процессе восприятия литературных текстов открывает широкие перспективы не только перед психологией, но и перед целым рядом других научных отраслей и сфер практической деятельности. Статья может представлять интерес для психологов, литературоведов, педагогов, специалистов по связям с общественностью, маркетологов и других специалистов, интересующихся проблемами взаимодействия человека с текстом.

Ключевые слова: *восприятие, компоненты восприятия, текст, факторы читательской направленности.*

Вступ

Сприймання літературних текстів та особливості перебігу цього процесу – об'єкт дослідження багатьох психологів (Я. Андреева, М. Бахтін, Г. Гадамер, Н. Громова, Т. Дрідзе, Р. Кириченко, З. Кличникова, Г. Костюк, О. Леонтьєв, О. Лурія, О. Нікіфорова, Л. Романовська, Н. Чепелева, Л. Ширинкіна, А. Яцюрик та ін.). Науковці визнають, що процес сприймання літературних текстів тісно пов'язаний із їх розумінням і не може досліджуватися без урахування того, як і наскільки ефективно людина розуміє сприйнятий матеріал. Основними етапами розуміння текстів дослідники визначають поділ розгорнутого мовленнєвого потоку на значущі одиниці, побудову цілісної структури та виявлення смислу. Цей процес зумовлений внутрішнім мовленням, у якому поєднуються знаковий, образний, емоційний складники (Л. Доблаєв, О. Леонтьєв, Н. Чепелева). Критеріями розуміння вчені вважають глибину, повноту та чіткість (Г. Костюк), здатність особистості виконувати текстові завдання (А. Коваленко), повноту та глибину на інформаційно-когнітивному рівні та синтезування і породження нового смислу на смисловому рівні (Н. Михальчук, Л. Романовська, Н. Чепелева).

Щодо власне сприймання літературних текстів, то тут можна виділити декілька підходів. Зокрема, в межах психологічного підходу розглядається модель сприймання тексту, яку запропонував О. Леонтьєв. Дослідник описує поетапний синтез змістової наповненості тексту, оснований на перцептивному аналізі мовленнєвого ланцюга. У результаті перцептивного аналізу, котрий має вибіркового характеру, відбувається впізнавання і утримання в короткочасній пам'яті образів окремих мовленнєвих одиниць (передовсім слів). Після цього

відбувається одночасний процес виокремлення значущих у цьому контексті й ситуації семантичних компонентів, а також синтезу цих компонентів в осмислене ціле. На базі попередніх етапів сприймання формується глобальний образ змісту тексту.

У цій моделі сприймання представлено як система процесів, котрі відбуваються в мікроінтервалах часу. У свідомості реципієнта вони стираються і можна спостерігати лише результат – образ тексту. Така модель представляє сприймання як систему процесів, у котрій цілісний образ змісту тексту формується з окремих мовленнєвих одиниць (Kamenskaya 1990).

Із процесуального погляду сприймання літературних текстів розглядає І. Рубо, котрий представляє процес читання як процес переробки інформації та виділяє три основних етапи, котрі є самостійними, але взаємопов'язаними та послідовно зумовленими один одним: первинна обробка, інформаційний пошук, переробка й оцінка інформації. Важливими компонентами при цьому являються зовнішня організація тексту, котра направляє дії читача на етапі первинної обробки, мета читача, котра визначає основну спрямованість діяльності зрілого читача, і гіпотеза, яка лежить в основі роботи з текстом та співвідноситься з його предметно-змістовим планом. У дослідженні І. Рубо читання представляється як складна інформаційна, пошукова, комунікативна діяльність, у якій виділяються процеси сприймання і розуміння, та розглядається єдиний інформаційний процес, спрямований на створення образу тексту в свідомості (Rubo 1998).

Досліджуючи сприймання текстів, не можна залишити поза увагою внесок, зроблений у розроблення цієї проблеми представниками психолінгвістики. У межах психолінгвістичного підходу сприймання тексту трактують як складний процес розшифровування змісту прочитаного (Leontyev 2003). Із психолінгвістичного погляду, людина має здібність до виконання особливої розумової дії, спрямованої на організацію сприймання текстової інформації, яка дає змогу виокремити змістові одиниці та відношення між ними, їх передбачення та утримання: на основі отриманої частини тексту реципієнт прогнозує його подальшу семантико-синтаксичну структуру, а для розуміння тексту потрібно не лише передбачити його подальші частини, а й утримати в пам'яті на певний строк синтаксичні конструкції попередніх частин (Granik 1979).

Психолінгвісти також досліджують дії читача впродовж сприймання текстової інформації. Такі дії ведуть до виявлення авторського задуму, внаслідок чого у свідомості людини формується адекватний образ прочитаного тексту. Для того, аби зрозуміти, що мав на увазі автор, читачеві не потрібно усвідомлювати кожен елемент розгорнутого літературного тексту. На думку деяких авторів, саме текст визначає процес сприймання, і саме під впливом тексту в людини формується установка, пов'язана з прогнозуванням подальшого змісту (Pashkovsky et al. 2009).

Унаслідок цього активуються механізми ймовірнісного прогнозування (реалізується процес антиципації) – читач намагається за першими елементами тексту відтворити весь предмет комунікації, будує попередню гіпотезу про зміст тексту, що сприймається. При цьому, як стверджує Л. Сахарний, передовсім усе людині на думку спадають найбільш ймовірні, стандартні варіанти розвитку подій, які узгоджуються з її актуальним досвідом.

Отже, у психолінгвістиці, з одного боку, значну увагу приділяють тексту, як об'єктові сприймання. З іншого боку, до питань взаємодії читача з текстом підійшла О. Нікіфорова, котра вивчала сприймання тексту, як процес обумовлений індивідуальними особливостями читача. Учена дослідила процес аналізу літературного тексту, механізм творчої та емоційної активності читачів під час сприймання, особливості розуміння ідейного змісту творів і їх естетичну оцінку дорослими читачами, а також вплив літературних текстів на осіб, які їх читають.

Індивідуально-психологічні особливості читача також урахувалися в дослідженні Л. Ширинкіної, котра запропонувала розглядати сприймання тексту як трикомпонентний процес, що включає в себе когнітивний, афективний і конативний компоненти. Саме такий підхід ліг в основу емпіричної моделі нашого дослідження.

Мета дослідження – теоретико-експериментальне вивчення індивідуально-психологічних особливостей сприймання літературних текстів, визначення структурних компонентів процесу їх сприймання. Об'єкт дослідження – сприймання тексту, предмет – індивідуально-психологічні особливості сприймання літературного тексту.

Реалізація поставленої мети передбачала виконання таких завдань:

1. Здійснити теоретичний аналіз стану розроблення проблеми сприймання тексту у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі, а також визначити концептуальні підходи до вивчення проблеми сприймання літературних текстів.

2. Визначити індивідуально-психологічні особливості, задіяні в процесі сприймання літературних текстів.

3. Виявити психологічні фактори, які визначають специфіку сприймання літературних текстів.

4. Дослідити психологічну структуру процесу сприймання літературних текстів.

Ми виходили з того, що в процесі сприймання літературних текстів бувають участь три компоненти: 1) когнітивний, який відповідає за сприймання головних ідей та концепцій, вкладених автором у текст і представлених на поверхневому (очевидному), або контекстному рівні, а також за формування власних суджень із приводу прочитаного; 2) конативний, який визначає ефективність сприймання текстових елементів, у котрих представлений опис подій та вчинків, і відповідає за здатність тексту спонукати читача до певного виду діяльності; 3) афективний, який визначає емоційний відгук читача на зміст прочитаного, його здатність досягнути почуттєве забарвлення тексту, співчувати та співпереживати героям. На нашу думку, в процесі читання літературних текстів один із цих компонентів є провідним, а інші два – підпорядкованими.

Завдання нашого дослідження – виявити чинники, що визначають домінування того чи того компонента. Чинниками могли виступати індивідуально-психологічні особливості читача або ж змістове наповнення тексту. Після проведення емпіричної частини дослідження та статистичної обробки даних було встановлено, що провідний компонент сприймання може визначатись і особливостями особистості читача, і змістом прочитаного матеріалу, залежно від того, який текст сприймається. Наприклад, при сприйманні текстів, у яких описуються

активні дії, героїв, їхні вчинки та події, котрі відбуваються з ними, у більшості читачів провідним є конативний компонент сприймання, що є досить очікуваним. З текстами інших типів (опис природи, почуттів, життєвого шляху та роздумів), результати не були такими прогнозованими. Там, навпаки, була виявлена чітку детермінованість провідного компонента сприймання особистісними рисами читача.

Методи дослідження

Дослідження проводилось упродовж 2011–2014 років на базі Київського національного університету імені Тараса Шевченка. У дослідженні взяло участь 298 осіб віком від 18 до 45 років. Вибірка нараховувала 30 % чоловіків та 70 % жінок. Усі респонденти – мешканці великих міст; студенти, або люди з повною вищою освітою.

Упродовж емпіричного дослідження також було перевірено гіпотезу про те, що сприймання літературних текстів – трикомпонентний процес. Дані, отримані в результаті такої перевірки виявились досить неочікуваними. Когнітивний компонент сприймання розпався на два незалежних один від одного фактори: фактор когнітивної складності та фактор когнітивної змістовності. Так було встановлено, що в процесі сприймання літературних текстів задіяні не три, а чотири компоненти. Вираженість того чи того компонента зумовлюється передовсім особистісними рисами читача.

Із 16 первинних особистісних рис, які можна визначити за допомогою багатофакторного опитувальника Р. Кеттела, максимально сильно на сприймання літературних текстів впливають дві: чуттєвість і самоконтроль. Чуттєвість – це риса, яка відповідає за глибину й варіативність людських переживань і включає в себе такі характеристики, як вразливість, багатство емоційних переживань, схильність до романтизму, художнє сприймання світу, розвинуті естетичні інтереси, артистичність, схильність до емпатії (співчуття, співпереживання та розуміння людей), витончена емоційність. Люди, в яких ця риса достатньо сильно виражена, схильні включатися в переживання героїв твору, давати емоційний відгук на прочитане, а також намагатися осягнути прихований, неочевидний зміст, укладений автором у текст.

Іншою рисою, принципово важливою при сприйманні текстів є самоконтроль. Самоконтроль визначає стриманість людини, її цілеспрямованість, силу волі, уміння контролювати свої емоції та поведінку. Саме останні якості, будучи де в чому антиномічними чуттєвостями, визначають особливості сприймання літературних текстів. Цікаво, що взаємозв'язки, котрі утворюються навколо цієї риси багато в чому протилежними тим, які пов'язані з чуттєвістю. Найсуттєвішою особливістю самоконтролю, як риси, котра визначає перебіг процесу сприймання літературних текстів, є та, що всі взаємозв'язки цієї риси з компонентами сприймання мають обернений характер. Тобто високий рівень самоконтролю зменшує інтенсивність переживання подій, які описуються в тексті та знижує суб'єктивні оцінки змісту прочитаного.

Хоча значення представлених вище рис під час сприймання літературних текстів являється найбільш сильним, інші риси також приймають безпосередню участь в цьому процесі. Зокрема, глибину та ефективність сприймання, а також

силу емоційних переживань, викликаних текстом детермінують такі риси, як: мрійливість, інтелектуальність, радикалізм, тривожність та ін. Отже, маючи інформацію про індивідуально-психологічні характеристики людини, можна передбачити, як вона буде сприймати літературні тексти різної змістової наповненості.

Інший чинник, який визначає ефективність сприймання літературних текстів, – статева належність читачів. Жінки, працюючи з літературним текстом, схильні орієнтуватись, з одного боку, на свою чуттєву сферу, актуальні знання й попередній досвід, з іншого, – сприймання чоловіків передовсім залежить від формального змісту тексту. Той факт, що оцінки складності тексту – значно вищі в жінок, ніж у чоловіків, може говорити про схильність жінок шукати в літературному тексті глибинні ідеї, прихований зміст та відображення особистості автора. Водночас, переважна більшість чоловіків звертає увагу на поверхневий опис подій, на вдаючися до аналізу можливих підтекстів.

Обговорення результатів дослідження

Представлені вище окремі індивідуальні характеристики, які визначають особливості сприймання людиною літературних текстів. Проте для ефективного впровадження цих положень у практику потрібною була їх систематизація та генералізація. Тому ми проаналізували особливості сприймання досліджуваними літературних текстів. У результаті цього було отримано шість факторів читацької діяльності. Виведені фактори сприймання літературних текстів безпосередньо пов'язані з особистісними рисами і характеристиками читача, виявленими за допомогою тесту Кеттела і є не типологічними, а індивідуальними характеристиками, властивими тією чи тією мірою всім досліджуваним. До цих факторів належать:

1. Складність тексту.
2. Позитивна оцінка опису життєвого шляху.
3. Позитивна оцінка опису почуттів.
4. Позитивна оцінка опису роздумів.
5. Рефлексія сюжету.
6. Позитивна оцінка опису природи.

Оскільки ці фактори мають не типологічний, а індивідуальний характер, вони також не можуть бути максимально ефективно використані в практичній діяльності. Для універсифікації отриманих емпіричних даних, ми провели процедуру кластерного аналізу й виокремили сім типів читачів, у яких враховано фактори читацької спрямованості досліджуваних та їх індивідуально-психологічні особливості. Основні типи читачів такі:

1. Естети, схильні максимально позитивно сприймати опис природи, убачати в таких текстах романтизм і прихований символізм.
2. Активні читачі (кластер 2), котрі прихильно ставляться до творів різного типу, віддаючи найбільшу перевагу описам життя, почуттів та роздумів.
3. Прямолинійні читачі (кластер 3), які віддають перевагу творам, в яких представлений чіткий і зрозумілий опис реальних подій.
4. Недосвідчені читачі (кластер 4), які без інтересу читають майже всі тексти.

5. Мислителі (кластер 5), які віддають перевагу текстам, у яких представлений опис роздумів героїв або автора, присвячених таким глобальним філософським проблемам, як добро і зло, справедливість, відповідальність та ін.

6. Зверхні читачі (кластер 6), які взагалі не виявляють схильності до читання художньої літератури, а коли все ж таки читають тексти, сприймають їх поверхово та упереджено, будучи при цьому впевненими, що самі могли б написати значно краще, ніж автор.

7. Невибагливі читачі (кластер 7). Представники цього типу однаково охоче читають різноманітні твори (за винятком описів природи, які оцінюють як нудні та беззмістовні).

Рис. 1. Відсоткове співвідношення представників різних читацьких типів

На рис. 1 представлено відсоткове співвідношення представників різних читацьких типів у нашій вибірці, яка включала дорослих людей віком від 18 до 25 років, з вищою освітою або студентів, мешканців великих міст. Саме специфіка вибірки, до якої входили сформовані, інтелектуально розвинені респонденти, зумовила те, що найбільш чисельним виявився тип № 5 (мислителі), а найменш представлений – тип № 6 (зверхні читачі). Можна припустити, якби вибірка відтворювала все населення країни, результати були б дещо іншими.

Висновки

Ми розробили типологію читачів, яка включає сім типів. Кожен тип було виділено з урахуванням особливостей сприймання людиною літературних текстів та її особистісних рис. Крім того, було встановлено прогностичний потенціал індивідуально-психологічних характеристик читачів при передбаченні особливостей сприймання ними літературних текстів. Ми з'ясували, що, маючи інформацію про особистісні риси та характеристики читача, можна передбачити, наскільки ефективно ним будуть сприйматись різні за змістом тексти. Отримані знання можна використовувати в різноманітних сферах

психологічної та психотерапевтичної практики, у яких відбувається взаємодія людини з текстом.

Отже, особливості тексту не всеосяжні детермінанти процесу сприймання, а лише визначають коло параметрів, у межах яких цей процес може розгортатись. Такі параметри завжди бувають тісно пов'язані з суб'єктивними характеристиками читача. Наприклад, при сприйманні текстів, у яких описуються активні дії героїв, швидка зміна подій та вражень, провідним частіше за все буває конативний компонент. Проте ця тенденція реалізується лише якщо читачеві властивий певний рівень чуттєвості, самоконтролю, інтелектуальності та інших рис, які відіграють ключову роль під час сприймання літературних текстів. Отже, хоч цей процес і визначається об'єктивними чинниками, усі вони розкриваються за умови реалізації сукупності суб'єктивних факторів.

Література

References

1. Granik, G. (1979). *Psichologicheskaja Model Processa Formirovanija Umennii* [Psychological Model of the Formation of Skills]. *Voprosy Psichologii*, 18, 64–69.
2. Kamenskaya, O. (1990). *Text i Kommunikatsija* [Text and Communication]. Moscow: Vysshaya Shkola.
3. Leontyev, A. (2003). *Osnovy Psiholingvistiki* [Fundamentals of Psycholinguistics]. Moscow: Smysl.
4. Pashkovsky, V., Piotrovskaya, V., Piotrovsky, R. (2009). *Psichiatricheskaja Lingvistika* [The Psychiatric Linguistics]. Moscow: Librocom.
5. Rubo, I. (1998). *Psichologicheskij Analiz Strategii Chteniya Nauchnogo Texta* [Psychological Analyses of the Strategies of Scientific Text Reading]. Moscow.

Жанна Вірна

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
annavirna@mail.ru

ОБРАЗ «ПОЛІТИЧНОГО КОНФЛІКТУ»: СЕМАНТИЧНІ УНІВЕРСАЛІ ОЦІНЮВАННЯ В ІНДИВІДУАЛЬНІЙ СВІДОМОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Received March, 23, 2014; Revised March, 28, 2014; Accepted April, 20, 2014

Анотація. У статті конкретизовано концептуально-методологічні аспекти вивчення образу політичного конфлікту в межах психосемантичних засобів індивідуальної свідомості студентської молоді. Окреслено центральні положення щодо структуризації сфери свідомості у вигляді образу світу як інтегрованого образу усіх сукупностей діяльності людини, які вона актуально реалізує як суб'єкт індивідуальної активності. Отримані результати семантичної репрезентації понять «політичного конфлікту» та «реального політичного конфлікту» досліджуваних студентів методом знаходження семантичної універсалії сукупності стійких і схожих оцінок дає змогу виділити такі його значущі ознаки: модель суб'єктивного образу